

Ales Debeljak

Gemensamma drömmar och stora berättelser

Att skapa en europeisk identitet

Västeuropa lever som en isolerad familj, utan känsla för de postkommunistiska staterna på samma kontinent, hävdar den slovenske poeten och kulturvetaren Ales Debeljak. Han formulerar ett försvar för en mångsidigare syn på Europa. Förutsättningen är en stor europeisk berättelse som gör det möjligt att skapa en verklig europeisk identitet.

Det är en het sommareftermiddag i den umbriska staden Assisi, horder av turister söker skydd i skuggan. Jag skuffar en barnvagn med en törstig ettåring framför mig, min femåriga dotter vill ha en smörgås och min treåriga son vill se draken på hotell San Fransescos dörrhandtag på nära håll. Så vår familj gör en avstickare till hotellobbyn, svettiga i våra khakishorts, bärande på svällande väskor fyllda med blöjor och bilderböcker. Kaotiskt tjatrande tar vi oss fram, förbi de strama modernistiska målningarna på väggarna, den uttråkade receptionisten och de lockande luxuösa fåtöljerna.

Fastän vi bara passerar lobbyn för att slå oss ner på terrassen överväldigas jag plötsligt av en bekant känsla, samma ängslan som jag ofta har känt i stora västeuropeiska eller amerikanska hotell. Det är en känsla av obehag och rädsla för att portieren utan pardon kommer att kasta ut mig om jag gör ett enda misstag som ofrånkomligen avslöjar att jag inte kan de rätta kommunikationskoderna eller att jag inte har det spontana självförtroende som kännetecknar människor som vet att de befinner sig på rätt plats här i världen.

Trots att det inte är helt uppenbart att jag är "östeuropé", "slavisk", eller att jag kommer från "Balkan", och trots att min fysiologi inte säger mycket om mitt etniska ursprung, avslöjas jag ändå av mitt osäkra sätt att röra mig över parketten. Denna osäkerhetens nationalekonomi manifesterar sig i de minsta gester och miner. Min osäkerhet beror inte bara på erfarenheterna av socialistisk fattigdom, som jag bar med mig under studieårens liftarresor till Västeuropa, utan framför allt på en bitter erfarenhet av att man inte vill vidkännas mig, vilket inte är samma sak som att vara osynlig. Den kontext, det nätverk av symboliska, kulturella och mentala tecken som kunde identifiera den region jag kommer från, saknas. Jag bär på en känsla av att jag är skyldig någon någonting och att min plats inte är vid ett salongsbord där jag lättjefullt kan bläddra i dagens nummer av *l'Espresso* och *International Herald Tribune*. Min plats är istället – vilket jag förutsätts vara tacksam över – möjligen någonstans utanför, i utkanten av det offentliga rummet, på terrassen, inte riktigt ute på gatan, men absolut inte heller i luftkonditionerad lyx. Den är reserverad för de utvalda. Jag anar att det inte bara är mina personliga erfarenheter som talar här, utan också den historiska och nog så problematiska kollektiva berättelsen om den region och den nation som jag tillhör.

Jag blir allt mer övertygad om att min osäkerhet också beror på att namnet på det land jag kommer från på sin höjd bemöts med ett oförstående ögonkast, i värsta fall med misstänksamhet eller t.o.m. förakt, både i hotellobbyer och bland människor ute på gatan. Utan överdrift kan man säga att varken Slovenien eller Öst- och Centraleuropa existerar i det allmänna språkbruket i de "utvecklade demokratierna". Eftersom Slovenien på det språkliga planet ännu är otämjt kan det inte heller vara civiliserat. Det är ännu för okänt, främmande, annorlunda.

I det respektabla Europas språkbruk utgör det sociala och kulturella arvet efter kommunismen i "det andra Europa" (som den postkommunistiska världen en gång kallades) fortfarande en störning, ett obegripligt mumlande. Europa är måttstocken för de östeuropeiska ländernas politiska, kognitiva och emotionella ansträngningar, en mätare för graden av deras kollektiva smärta – trots att de själva inte utgör någon självklar och integrerad del av detta Europa. Vi som kommer från den region som bara är suddiga fläckar på den gamla världens kartor, från de trakter som har gett upphov till stammedvetenhet och fanatiskt hat, östlig efterblivenhet och bysantisk korruption, primitiva passioner och fångslande mytologiska berättelser, vi är besvärliga figurer var vi än visar oss.

Maastricht framför Sarajevo

Inte att undra på. Västeuropa är fullt upptaget med att ägna sig åt navelskådandets ädla konst. Det var inte länge sedan Europa gjorde klart att det på ett skamlöst, rentav groteskt sätt valde att sätta Maastricht i främsta rummet, hellre än Sarajevo. Västeuropa prioriterade den interna integrationen framom den största geopolitiska jordbävningen som har skakat kontinenten under det senaste halva seklet. Även om detta kan ses som en efterhandsrationalisering är jag säker på att det inte skedde av en slump. Som jag ser det är detta resultatet av att man agerar inom en politiskt bristfällig och strategiskt begränsad ram. Precis som med EU:s egen uppkomst finns det en alldeles egen logik i detta perspektiv, som i stort sett hela Västeuropa delar. Idag har denna logik blivit högst problematisk.

Maastricht är en utmärkt metafor för EU:s sätt att ge den egna integrationsprocessen högsta prioritet – som om processen i sig vore ett mål, och inte bara ett medel för att uppnå en högre form av politisk ordning. EU agerar i enlighet med denna specifika framtidsvision, som bara med stor ansträngning kan fås att omfatta verkligheten i Öst- och Centraleuropa, på Balkan och i de baltiska staterna. Man ser misstänksamt på alla dessa konstiga språk och nya små länder (hur skall man ens kunna namnet på dem alla!), med sina lustiga sånger och obegripliga seder, fanatiska blickar, inkonsekventa diskussioner, atavistiska impulser och allmänna förvirring. Maastricht är ett exempel på att EU, i skenet av de brinnande byarna och städerna på Balkan, anser det vara viktigt att sköta sina egna administrativa angelägenheter, d.v.s. att se om sitt eget hus, helt i enlighet med på förhand fastslagna och därigenom orubbliga regler, oavsett vad som sker utanför det egna huset. Man kan förstå detta på ett rent rationellt plan, men inte acceptera det på ett moraliskt plan, på samma sätt som det är svårt att acceptera att livet måste fortsätta som vanligt även om någon i familjen har blivit sjuk. Familjemedlemmar har förmågan att uttrycka empatisk solidaritet och åtminstone i teorin kunna identifiera sig med andra som hör till samma familj: den empatiska solidariteten kan utsträcka sig till att gälla dem som hör till samma klan, grupp, samhälle. Sunt förnuft säger oss att skyldigheten att hjälpa andra beror på i vilket förhållande vi står till varandra; familjemedlemmar, vänner medborgare.

Det sunda förnuftet förändras inte över en natt. Det må vara att det är ett decennium sedan kommunismen kollapsade som politiskt system – men ett decennium av politisk eufori, som i allt större utsträckning ersatts av en skeptisk och ofta rent negativ attityd till folk och deras vanor, förväntningar och seder i de forna kommuniststaterna, är definitivt inte en tillräckligt lång tid för att tillåta en radikal och genomgripande nyorientering av Västeuropas fokus.

Under de senaste femtio åren har Västeuropa i allt högre utsträckning lagt beslag på den historiska idén om Europa som helhet, med hjälp av politiska institutioner från det kalla krigets tid och kulturella mekanismer för meningsproduktion. Ett nätverk av procedurer har skapats för att visa att detta metafysiska mandat är sant och riktigt. Med hänvisning till arvet från Upplysningen och till ansvarsetik talar man om samarbete på ett politiskt plan, om ekonomisk och juridisk integration, vilket i det fördolda förstärker exklusiviteten i den europeiska idén. Sedan korstågstiden har detta varit lätt att se i de orubbligt negativa attityderna till muslimerna, som blivit en stereotyp som betecknar allt som är "främmande", det som inte hör hemma i den europeiska civilisationen. Muslimerna är en plågsamt tydlig metafor för det främmande elementet, något som är svårt att integrera i den europeiska andans symboliska kontext. Mot slutet av millenniet kom de postkommunistiska länderna att representera det främmande. Oavsett olika historiska konfigurationer härstammar detta från det faktum att den moderna "europeiska identiteten" skapades under det kalla krigets tid.

"Vi" och "dom"

Därför är alla urvalskriterier inom de viktigaste livssfärerna i Västeuropa fortfarande i huvudsak präglade av ett binärt tänkande: "vi" och "dom". Jag hävdar inte att det bara finns ett språk, men ramarna är i stort sett accepterade både bland eliten och människor i allmänhet. De har blivit en del av våra förväntningar och spelar en väsentlig roll i de tolkningsmodeller, som bara med svårighet kan förklara förändringarna på den europeiska kartan, både i geopolitiskt och i kognitivt avseende. När man gör upp dessa kognitiva kartor tar man alltid till slitna och seglivade stereotyper och klichéer, och vad vore väl mera seglivat än stereotypen att Östeuropa är "det andra Europa", en plats för ljusskygga typer och korruperade psykopater eller potentiellt farliga tiggare som inte kan uppföra sig anständigt och laglydigt?

Det är ingen överdrift att påstå att Europa som idé artikulerades i negativa termer redan innan man började åstadkomma positiva, enande resultat inom de ekonomiska, politiska, kulturella eller sociala sfärerna, p.g.a. ett samhälleligt och institutionellt behov av att låsa in den gemensamma fienden bakom järnridån. Homogeniseringen av Västeuropa kunde bara ske genom negationer: inte på basen av vad det är, utan genom att definiera dess gränser och vad det *inte* är. Den fysiska gränsen mellan "den fria världen" och "den röda stjärnans imperium" med sina murar, taggtrådsstängsel, minfält och skjutglada vakter förstärkte och gav legitimitet åt en skrämmande asymmetri. I den kontexten blev det "främmande" elementet avgörande för den europeiska identitetens mentala struktur.

För att Västeuropa efter andra världskriget skulle kunna komma på fötter och konsolideras räckte det inte med filosofiska tankar, kulturell kreativitet och meningsskapande. "Den europeiska identiteten" måste bygga på en operativ logik av självbärande principer med den egenskapen att de genast vid första anblicken ritar upp gränser som är påtagliga, direkta och lättillgängliga.

Kapitalackumuleringens evangelium, d.v.s. de handelsregler som predikades i Marshallplanen och OEEC efter krigsslutet, spelade en viktig enande roll i Västeuropa. De accepterades som upprätthållare av formativa, bindande och betydelsefulla värden och byggde i stor utsträckning på den utvecklade industriella kapitalismens traditioner, inte på socialdemokratiska landvinningar. Dessa värderingar assimilerades i människors vardagsliv och blev normgivande: alla försök att tänja på de sociala, moraliska, estetiska och ideologiska gränserna avfärdades som avvikande eller subversiva, som abnormala.

Västeuropa har skapat en rad institutioner som skall trygga dessa normer och de människors liv som respekterar och upprätthåller dem, främst då den europeiska unionen. Inom EU överförs de västeuropeiska ländernas förvaltningsnormer och begrepps- och idémässiga erfarenheter med hjälp av en till synes neutral och byråkratisk praxis till en växande samling av formella föreskrifter och procedurregler. Dessa föreskrifter anses inte bara garantera att det finns tydliga regler för handel, politik, ekonomi och sociala frågor inom och mellan medlemsländerna, de ger också ett transcendentalt innehåll åt de normer och värderingar som föreskrifterna är till för att främja. Kapitalismens och demokratins seger efter sammetsrevolutionen 1989 sågs som en bekräftelse på att normerna och värderingarna till synes är universella.

Men tio år efter sammetsrevolutionen och efter den våldsamma splittringen av Jugoslavien stod det klart att den oövertänkta "koordineringen" mellan de "europeiska" symboliska, moraliska, politiska och sociala värderingarna å ena sidan och den "europeiska" kapitalismen å den andra, inte längre kan fortsätta enligt minsta motståndets lag. Den Pandoras ask som öppnade sig efter Berlinmurens fall kan inte längre stängas. Den fanatiska nationalismen växer i de östra delarna av kontinenten, och nya nationer föds på basen av gamla etniska traditioner, samtidigt som Västeuropa fortsätter att ignorera den förträngda historiens återkomst, eftersom man insisterar på att den tid som såg nationerna födas är över för länge sedan. Det verkar som om man totalt har glömt 1800-talets plågsamma historia; enandet av de tyska länderna, ihoplappandet av de italienska provinserna (vi har ett Italien, nu behöver vi italienare!) och den brutala etniska homogeniseringen av den franska staten. Om gångna tiders nationalistiska rörelser hade en tydligare plats i den europeiska symbolvärlden, skulle det inte vara lika lätt att tro att stora länders nationalism är legitim, medan larmklockorna omedelbart måste ringa vid tecken på nationalism i små och nya länder.

Frankrike och Tyskland, som idag utgör de ledande krafterna i fråga om europeisk integration och tron på ett starkt Europa – om än av olika skäl – har mer eller mindre begravt all nationalistisk animositet genom att möta spökerna från sin egen totalitära historia (Vichy, Tredje riket). Idag har de två länderna olika visioner om det framtida EU:s struktur, men trots det går det att urskilja en gemensam nämnare i deras främsta europeiska strävanden: den välfyllda börsens nationalism. Missförstå mig inte – den historiska försoningen mellan de två länderna är utan tvekan ett anmärkningsvärt framsteg värt all respekt. Men det vore ett misstag att inte erkänna den ekonomiska logikens grundläggande betydelse för avspänningen. Precis som Jean Monnet menade är den ekonomiska integrationen av Västeuropa av främsta vikt: för att skapa politisk motivation till att trygga freden mellan dessa nationer krävs det inte bara att ett krig vore oförståeligt på ett begreppsmässigt plan, utan också att det är "opraktiskt på ett materiellt plan".

Den stora berättelse som ger efterkrigstidens Europa dess legitimitet skrevs för att kunna förhindra nya katastrofala utbrott av imperialistisk chauvinism och etniskt storhetsvansinne. Med ekonomins hjälp skulle man nå det politiska målet, en enighet som gör att man avstår från att använda våld för att lösa konflikter mellan unionsmedlemmarna.

Skapandet av den europeiska "fredsgemenskapen" bygger därför på pragmatiska överväganden, som måste få ett teleologiskt berättigande. Telos att fred är det högsta värdet skapar ett ovedersägligt nödvändighetens språk som befästs i den europeiska integrationens grundstruktur. Enandet är oundvikligt om man vill säkra liberaliseringen av den inre europeiska marknaden, skapa institutionellt samarbete och minska kulturell och samhällelig misstänksamhet mellan medlemmarna. Den ekonomiska integrationen ger folken en känsla av ömsesidigt beroende, vilket minskar förutsättningarna för en rädlans psykologi. Därigenom undanröjs riskerna för att den katastrof som för femtio år sedan raserade Warszawa och Berlin, Budapest och Petrograd skall upprepas. Alla hinder för global handel och ett konstant penningflöde måste undanröjas, de internationella konflikterna måste få ett slut.

EU:s världsliga visioner

I det teknokratiska expertspråk som härskar i EU finns det därför inga sammanfattande, om än utopiska visioner, som kunde ge människor en riktning och mening utöver det rent världsliga. Det utgår från övertygelsen att alla visioner är bedrägliga, men bara man säkrar förutsättningarna för fri handel kommer resten nog av sig själv. Pascals maxim att den yttre formen är avgörande om man vill hitta sin tro, d.v.s. att om man dag efter dag upprepar den rituella bönen kommer de religiösa känslorna att födas spontant, är i det förhärskande EU–expertspråket överfört till den perverterade cartesianismen av idag: "*Jag shopper, alltså finns jag*". Under en tid då den ena till synes revolutionära idén efter den andra fick bita i gräset fortsatte många experter att upprepa mantrat om "marknadens osynliga hand".

Istället för att radikalt omvärdera den förändrade kulturella, moraliska, politiska och ekonomiska terrängen efter kommunismens tumultartade sammanbrott fortsatte EU–maskineriet att rulla på längs de vägar som trampats upp långt innan man kunde föreställa sig en verklighet som inte inbegrep ett delat Europa. Det teknologiskt högt utvecklade, ekonomiskt dynamiska och snabbt (inom sin egen halva av kontinenten) integrerade Europa misslyckades ömkligen med att se de historiska möjligheterna i det som skedde. "Vi fumlade medan Sarajevo stod i brand", som Timothy Garton Ash träffande beskriver det. Och "vi" är förstås Västeuropa.

Vilka var de chanser man missade? Framför allt att EU hade kunnat frigöra sig från arvet från det kalla kriget. Istället lät man polariseringen fortleva, men på ett annat sätt: där man förr sett fienden betraktade man nu de länder som frigjort sig från den kommunistiska tvångströjan som fattiga kusiner med stora ambitioner och en barnslig vilja att imitera väst.

För de postkommunistiska politiska eliter som trängs i väntrummet till denna motsägelsefulla klubb har synen på EU som ett område med överlägsna standarder, normer och värderingar inom alla livets områden, otvivelaktigt haft en starkt mobiliserande effekt. Det beror inte på rationella överväganden, utan på en föreställning om EU som ett löfte om lycka och minskad spänning – ett Arkadien som folken i öst utvisades från när kommunismen kom. Efter 1989

ville de helt enkelt återvända till sina naturliga habitat. Det är ingen slump att "tillbaka till Europa" har varit ett av de få gemensamma slagorden i Central- och Östeuropa under 90-talet. Denna slogan uppfattades av många som ärlig och genuin och den hade stort stöd, inte bara bland de post-kommunistiska eliterna, som dock (oberoende av politiskt ursprung) snabbt insåg att man inte kommer långt med symbolism. I de länder där kommunismen bara hade predikat absoluta dikotomier kom "Europa" att förkroppsliga skönheten, sanningen och rättvisan, en metafysisk idé ställd utom allt tvivel.

Europa är m.a.o. ett privilegium. Ur den synvinkeln är det inte överraskande – även om det för mig är oacceptabelt – att det i debatten om vad det egentligen är för privilegium vi talar om inte hörs röster från den del av Europa som man traditionellt förbiset. Hela den postkommunistiska världen är närvarande enbart genom sin frånvaro. För att säga det tydligare: Den postkommunistiska världen deltar inte i debatten, d.v.s. den saknar möjligheter att påverka förhandlingarna om Europas politiska, kulturella och ekonomiska identitet i det tjugoförsta århundradet.

I ljuset av detta måste vi överväga vilka möjligheter det finns att skapa en gemensam mall för en heltäckande europeisk identitet som kan omfattas av så många som möjligt. Också i detta fall utgör västeuropeiska förutfattade meningar och en överdriven tro på ekonomismens integrerande effekter något som snarare stjälper än hjälper skapandet av en livskraftig europeisk stor berättelse.

Gemensamma projekt, som t.ex. de europeiska kulturhuvudstäderna, som skapar ömsesidig förståelse mellan de europeiska nationerna, Erasmus- och Tempusstipendierna, som uppmuntrar till cirkulation inom forskningen, internationella workshops om mänskliga rättigheter, stöd till fostrandet av ett demokratiskt tänkande hos allmänheten – alla dessa och många andra välkomna former av europeiskt samarbete förblir hängande i luften, beroende av enskildas engagemang, om de inte förankras i den gemensamma stora berättelsen. Med det menar jag en innehållsrik och fantasifull idéram som underlättar identifikationen, ett material för "gemensamma drömmar" som kunde ge alla medborgare i Europa ett minimiförråd av existentiell mening och den emotionella densitet som gör att vi kan känna tillhörighet och tillgivenhet till något som är större än den enskilda individen med dess enskilda identitet. Jag erkänner att en sådan konstruktion är utopisk. Den förutsätter att man bör försöka hitta en balans mellan etniska eller kulturella traditioner å ena sidan och lojaliteten till en övernationell, övergripande kulturell skapelse å den andra.

Nationaltillhörigheten erbjuder den starkaste formen av kollektiv lojalitet i modern tid och "den europeiska identiteten" kan inte vara någon effektivt samlande idé om man inte medvetet och systematiskt får den att bli en del av kulturarvet i alla europeiska nationer. "Den europeiska identiteten" måste uppfylla många krav, den bör ha kontinuitet över generationsgränserna, vidmakthållas genom en kulturell sammansmältning av etniska traditioner, och underbyggas av ett kollektivt minne och förväntningar på en gemensam framtid. Med andra ord borde "den europeiska identiteten" kunna skapa en symbolisk ordning som ger upphov till en centripetal kraft med en avmattande – men absolut inte helt blockerande – effekt på de centrifugala krafterna; det att man primärt identifierar sig som polack, tysk, katalan, kroat, skotte eller italienare.

Att de kollektiva emotionella bandens mobiliserande kraft har missbrukats i Västeuropa under 1800-talet och i Öst- och Centraleuropa under 1900-talet betyder inte att de bör diskvalificeras. De dominerande politiska strömmarna i Europas "extrema tidsålder" bjuder på många bevis för att den primära nationella identifikationen – som bygger på en gemensam uppfattning om ett etniskt, kulturellt och språkligt arv – har blivit vinnare i kampen om folklig tillgivenhet, medan identifikationsfaktorer som bygger på social klass eller upphöjda ideal om abstrakt kosmopolitism har fått en alternativ status.

Lågprioriterad identitet

"Den europeiska identiteten" är således en "uppfunnen tradition" som bär på en svag förhoppning om att dess långtgående och alltomfattande agenda skulle kunna tilltala majoriteten av individer och folk i Europa. Än så länge har det gjorts få ansträngningar att försöka skapa en sådan gemensam stor berättelse. Dels saknar Europa ett naturligt gemensamt språk, dels vimlar det av olika nationella, etniska och kulturella traditioner, vilket gör att "den europeiska identiteten" inte har speciellt hög prioritet hos någon. Dessutom går integrationen på system- och institutionsnivå å ena sidan och den kulturella integrationen å den andra i allt högre utsträckning skilda vägar. Det är därför med en förstälilig sorg jag säger det självklara: till dags dato har EU inte lyckats ge upphov till någon tillfredsställande uppsättning bilder, värderingar och ideal som inte bara handlar om vår omedelbara vardag, dess svårigheter och glädjämnen. "Den europeiska identiteten" som en metodisk sammanställning av förhoppningar, värderingar, bilder, attityder, övertygelser och idéer som, när de smälts samman kunde vara en källa till inspiration för individen och meningsskapande för kollektivet – en sådan "europeisk identitet" finns inte inom synhåll.

Ändå är jag övertygad om att man måste skapa en sådan, om vi – såväl rika västeuropéer som fattiga central- och östeuropéer – inte vill hamna i en situation som ingen av oss önskar. Vi riskerar att ha gemensamma institutioner som obehindrat gör transaktioner med pengar och arbetskraft, medan vi i den kulturella sfären tvingas leva i ömsesidig tolerans, d.v.s. en ömsesidigt uppmuntrad passivitet och brist på intresse för varandras erfarenheter. Utan en bred konsensus om nödvändigheten av en legitim, allmänt omfattad stor berättelse, som ger européerna möjlighet att identifiera sig själva just som européer och inte specifikt som polacker, tyskar, litauer eller kroater, kan man inte åstadkomma annat än abstrakta postulat.

Förutsättningen för övernationell identifikation är att man erkänner att det går att ha multipla lojaliteter. Eftersom kulturell mångfald alltid har varit nyckeln till Europas storhet borde just denna mångfald stärkas och hyllas. Skapandet av en ny europeisk identitet som en komplex "uppfunnen tradition" kräver att man erkänner existensen av de multipla identiteter som kan utgöra ett utgångsmaterial för "den europeiska identiteten". Detta är förstået önsketänkande: i flerskiktade identiteter kan det finnas både lokala, nationella och kontinentala element. Det borde inte vara omöjligt att vara katalan, spanjor och europé på en gång. Fundamentala lojaliteter behöver inte utesluta varandra.

Men de nuvarande diskussionerna om hur "den europeiska identiteten" skall se ut styrs i stor utsträckning av en grundläggande misstro gentemot enskilda och nationella identifikationer. Denna misstro må vara förstälilig på ett rationellt plan, men epistemologiskt sett är den oacceptabel i en globaliserad värld där "den europeiska identiteten" själv bara är en enskild identitet. Om man ryggar

för de besvärliga dialekterna "specifikt" och "allmänt" blir det enda som återstår med nödvändighet en abstraktion som inte förpliktigar till någonting. Om man med flit undviker att ta de olika europeiska nationaliteternas kulturella seder och värderingar i beaktande kommer "den europeiska identiteten" att bli ihålig, simulerad och substanslös. Varken den europeiska kommissionen eller Europas överstatliga, etniskt blinda institutioner har tillräckligt stor dragningskraft eller styrka nog att inspirera medborgarna, de är för ihåliga för att kunna ge upphov till en social mobilisering och för immateriella för att kunna utlösa någon spontan tillgivenhet.

Land utan öde, utan historia

När jag försökte lugna ner mina barn på hotell San Fransescos terrass, funderade jag vagt över ämnet, sådär som man kan göra en het augustieftermiddag. Även om mina funderingar var osammanhängande och fragmentariska var sanningens ögonblick ändå nära. När den distingerade och reserverade servitören hämtade notan visade sig "den europeiska identiteten" i hela sin sorgliga abstrakta skepnad: då jag försökte betala med en bunt nya, knappt använda eurosedlar vägrade servitören vänligt men bestämt att acceptera dem, på samma sätt som han otvivelaktigt har lärt sig att inte ta emot mystiska checkar och falska kreditkort. Jag blev generad, men viktigare är att jag insåg att det sannerligen ligger något virtuellt och simulerat över eurosedlarna. Om man tittar noga på dem märker man att sedlarna är totalt oidentifierbara. För att säga det rätt: de är som "den europeiska identiteten" sedd från ovan.

Femeurosedeln kännetecknas av en bild på någon diffus antik akvedukt, som kunde ha byggts var som helst i det romerska imperiet. Tioeurosedeln står med en romersk valvbåge och en bro, medan 200-eurosedeln, som jag inte ens försökte överrätta till servitören, har en inte allt för tydlig bild av en glasdörr och någon sorts viadukt. I motsats till nationella valutor är euron för timid för att visa upp sitt ansikte och för tystlåten för att yppa en biografi. Det finns inte en enda människa på dessa oanvända sedlar. De kan omöjligt inspirera till någon historia man kan identifiera sig med. Förgäves söker man efter porträtt av Erasmus, Shakespeare, Michelangelo, Mickiewicz, Newton eller Goethe på framsidan av sedlarna. De antika pelarna leder tankarna till sönderfallna imperier, en nostalgi som ersätter de samband och den samhörighet som ohjälpligen har gått förlorade i historiens virvlar.

Bilderna representerar ett visuellt ingenmansland utan historiskt minne. Pengar är en form av kollektivt ID-kort, som berättar för folk att de tillhör en nations imaginära samfällighet. De sorgliga slutsatser man kan dra av detta är att Europa efter Maastricht är ett land som inte har något födelseögonblick, inget öde, ingen självständighetskamp och, de facto ingen självständighet, om man beaktar Amerikas motsträvighet att ge säkerhetsgarantier för det europeiska experimentet.

Ur den här synvinkeln är det inte konstigt om jag anser att Europas svagaste punkt är att det inte kan förse oss med tillräckligt många transnationella idéer som kunde underlätta integrationen utan att enbart förlita sig till de ekonomiska lagar som styr den fria marknaden och de ekonomiska transaktionerna. Detta misslyckande kan ha dystra konsekvenser. I brist på gemensamma föreställningar med en integrerande effekt frodas många av den politiska populismens grenar, eftersom de gärna använder sig av lättfattliga metaforer som "båten är full" och "Festung Europa", som t.ex. Le Pen i Frankrike och Haider i Österrike. Dessa metaforer har en huvudsaklig uppgift:

att förklara ekonomiska intressen i etniska slogans och dölja globaliseringens effekter med retorik som enbart vädjar till den egna etniska gruppen.

När den politiska eliten inte kritiskt kan bemöta de transnationella företagen, för att de i allt högre utsträckning är beroende av dem för sin egen överlevnad, är det lättaste sättet att lösa problemen att söka syndabockar i utlänningar, främlingar, massorna från öst (för att inte tala om tredje världen). Den upplysta delen av allmänheten kan fortfarande känna igen uttrycken för "leende fascism" och betrakta dem som ett oacceptabelt politiskt beteende.

I detta sammanhang blir det ännu tydligare att det bara finns en vagt artikulerad medvetenhet om behovet av en omfattande och pluralistisk stor berättelse. Jag har inga som helst illusioner om att sådana grundläggande berättelser är "naturliga", "eviga" eller "stabila", de är alltid ett tillfälligt resultat av pågående förhandlingar om konstitutionella element och deras konstellationer. Det är nödvändigt att vi når konsensus om att den europeiska identiteten måste bygga på hela skalan av kulturella och etniska traditioner.

Myten som rasade samman

Det tredje kriget på Balkan raserade myten om en universell europeisk idé. Missbedömningarna och den misslyckade hanteringen av den besvärliga utvecklingen på Balkan visade att den europeiska enheten står på lerböter. Européerna tillber ihålliga ikoner snarare än universella idéer, allt efter behov och med beaktande av omständigheterna och vinstutsikterna. Offren för etniskt storhetsvansinne, speciellt de bosniska muslimerna som sett upp till de europeiska idealen om tolerans och samexistens, ideal med innebörden "aldrig mer!", blev på ett brutalt sätt medvetna om hur relativa de "europeiska" idealen är.

EU:s främsta prioritet ligger någon annanstans: i att fördjupa integrationen i den utvecklade västra delen av Europa och samtidigt skydda sig mot geopolitiska förändringar i den östra delen av kontinenten i allmänhet och på Balkan i synnerhet. Utropet "Aldrig mer!", som en försäkran om att en katastrof inte skall falla i glömska, verkar på något konstigt sätt ha begränsats till att gälla bara utvalda delar av kontinenten, till Västeuropa. Följden är att moraliska överväganden inte längre kan ha samma mobiliserande effekt. Istället fick vi en slumpmässig strategi, vars främsta princip är att "kasta pengar på problemen".

Då är det inte överraskande att all tveksamhet i fråga om de ekonomiska uppenbarelserna och EU:s historiska nödvändighet anses vara ett farligt steg i fel riktning, både i de postkommunistiska länder som väntar på att tas med i de utvaldas skara och bland EU-medlemmarna själva. I början av det tjugoförsta seklet är den euroskeptiska attityden impopulär i det offentliga språkbruket överallt. Hur kommer det sig? Det avspeglar en oövertänt övertygelse om att all kritik mot EU:s integrationsprocess kommer från nationalistiska, alltså förstockade människor och i själva verket innebär en kritik av det europeiska tankesättet, den rationella debatten och strävan att uppnå det allmänna bästa.

Den växande mängden av idéer som hämtar sin styrka ur en oartikulerad, ofta helt emotionell aversion gentemot EU är häpnadsväckande och förvirrande. Detta agglomerat av motidéer och halvgenomtänkta åsikter härstammar inte från en enda specifik källa, och det finns konflikter också mellan dem. Men man kan, med iakttagande av en viss försiktighet, ändå identifiera fyra olika källor till "euroskeptisismen". Den första handlar om rädsla för de negativa

konsekvenserna av integrationen och att statsgränserna luckras upp (kriminalitet, maffia), den andra inspireras av oro för den egna etniska identiteten (xenofobi) och den tredje hämtar sin styrka ur varningarna om att EU och dess beslutsfattande organ är odemokratiska. Den fjärde källan har att göra med de misslyckade försöken att skapa en "gemensam idéram".

De två första källorna till euroskepticism finns i traditionella anti-europeiska strömningar. Som sådana är de inte intressanta i detta sammanhang. De två senare tendenserna är nära förbundna med varandra. I mina ögon beror Europas framtid på hur väl de kan koordineras, de är således av största vikt. Dessa två tendenser, låt oss kalla dem för *progressiva euroskeptiska tendenser*, kan kort beskrivas så här: Tillämpningen av EU-standarder är godtycklig. Med andra ord: om EU som helhet skulle befinna sig på samma nivå i integrationen som de nuvarande ansökarländerna skulle EU inte kunna bli medlem, p.g.a. sitt demokratiska underskott. Den andra arten av euroskepticism härstammar från övertygelsen att EU är en gemenskap för ekonomi och säkerhet som inte har kunnat ge upphov till "delade känslor", som behövs för att förverkliga gemensamma drömmar. Europa behöver idéer som kan förena det förflutna – som stöd för det kollektiva minnet – med framtiden, som en projektion av gemensamma drömmar.

Nerifrån och upp

Här krävs ett varningens ord: "den europeiska identiteten" som attityd kan hjälpa oss att skapa egalitära, demokratiska och levande samhällen som gör den enskilda individens liv tryggt och meningsfullt, men en europeisk identitet som ett krav "uppifrån", som en *pro forma* kosmopolitism, kommer sannolikt att beröva oss känslan av konkret omedelbarhet och i stället utlösa krafter som i förlängningen tjänar mindre hälsosamma aspekter av längtan efter tillhörighet och identitet. Vår tillgivenhet börjar i det närliggande och kan därefter växa utåt. Att försöka förbigå primärentifikationerna till förmån för en diffus "europeisk" identitet gör att vi riskerar att hamna i ingenstans, känna oss hemlösa både hemma och i världen.

Den gamla klichén säger att de som älskar människan i allmänhet ofta har svårt att tåla den enskilda individen, vilket Molière lär oss i *Misanthropen*. Det vore klokt att uppamma en tillgivenhet för det generella genom att frossa i det partikulära. Nationella eller etniska identiteter är inte irrelevanta, även om många av oss gärna vill tro det. Om Europas barn lär sig att se världen "från delarna till helheten" kommer de att ha en bas att stå på när de upptäcker allt de kan lära sig om världen, och lär sig hur man kan vandra ut och in mellan koncentriska ringar.

Ett exempel på svårigheterna i att konstruera en "europeisk identitet", en ram runt de koncentriska cirklarna, finns i det forna Jugoslavien. Jugoslavianismen var *mutatis mutandis* en sådan "gemensam ram". Den baserade sig på kommunistpartiets ideologiska beslut att överbygga enskilda nationella identifikationer och på myten om "broderskap och enighet". Jugoslavianismen som sådan strävade till att systematiskt förtrycka etniska egenarter. Det visade sig att den uppifrån påtvingade jugoslavianismen också bröt ner landets politiska strukturer.

Situationen i Europa är mera komplex, eftersom man på kulturell nivå tampas både med amerikaniseringen och med interna konflikter mellan Frankrikes och Tysklands syn å ena sidan och de små nationernas å den andra. I ljuset av lärdomarna från Jugoslavien har jag inte några större förhoppningar om "den

europiska identiteten" som en genuint gemensam och alltomfattande stor berättelse så länge man försöker driva igenom att engelska eller tyska borde vara det främsta språket, först inom handeln och sedan som ett officiellt språk på alla områden. I och för sig med ursäkten att detta vore billigare och lättare ur handelssynvinkel sett (kom ihåg vilken vrede Finland nyligen väckte när man försökte få finska som arbetspråk vid sidan av tyskan). Detta får mig att tänka på den gamla jugoslaviska retoriken; om t.ex. slovenska eller makedonska delegater ville utöva sin rätt att tala sitt eget språk i det federala jugoslaviska parlamentet anklagades de omedelbart för nationalism, trots att alla nationers och nationaliteters språk officiellt var jämbördiga. Om bara de stora ländernas nationalism ses som något normalt, om den europeiska identiteten bara skall byggas på det kulturella arvet i de stora och väletablerade europeiska nationerna (England, Tyskland, Frankrike) inger det mig inte några större förhoppningar om ett rättvisare och friare Europa.

Inom den kulturella sfären ser man lätt farorna med EU-integrationen. Som jag tidigare påpekat har EU inte skapats som en gemenskap av minnen och värderingar, utan som en ekonomisk struktur. De ekonomiska krafterna i integrationens tjänst hävdar att allt stöd till språkolikheter och kulturella särdrag leder till en balkanisering. Ett gemensamt språk anses ofta vara det första villkoret för att man skall kunna etablera en europeisk identitet.

Den globala marknaden skapades inte genom demokratiska majoritetsbeslut, utan av en övertygelse om att stora företag har lättare att utvecklas om de möter färre restriktioner (tullar, skatter, etc.). Statsgränser, moraliska värderingar, kulturella traditioner, säregna dagliga ritualer, idévärldar, d.v.s. allt som hejdar ekonomisk utveckling är per definition beklagligt.

Jag är naturligtvis medveten om att kulturella skillnader inte försvinner över en natt och jag förespråkar inte upplösandet av alla etniska särdrag i en europeisk "smältdegel", eftersom jag också är medveten om att det ännu finns ett begränsat utrymme för regionala identiteter och lokala traditioner. Men jag upplever att den kulturella mångfalden i Europa håller på att ta sig folkloristiska drag (turism, marknadsföring av kulturarv). Om detta är den enda strategin för de små europeiska, och speciellt då de postkommunistiska ländernas överlevnad är det ett dåligt val, eftersom det undantagslöst är en defensiv strategi.

Villkoret för att skapa en interkulturell kompetens, och inte bara tolerans av olikheter, är mångfald. I motsats till tolerans, detta ofta så positivt laddade begrepp i det moderna lexikonet över "europeiska" idéer, står multikulturell kompetens för en aktiv nyfikenhet och strävan att lära sig av mindre bekanta kulturer, en strävan som inte lockar individer och nationer att stänga in sig innanför sina egna gränser. Istället förstärker den multikulturella kompetensen förmågan till självreflexion och –värdering.

När man skapar en "europeisk identitet" måste de koncentrisk ringarna av multipla identiteter bygga på respekt och inte på en hierarkisk skala. I det ögonblick då retoriken kring de europeiska nationernas antal och storlek blir ett kriterium då man konstruerar en gemensam kulturell och ideell ram, kommer medvetenheten om de kulturella olikheterna att gå förlorad.

Om vi tillåter att bara en "kritisk massa" av nationer får bidra till den gemensamma stora berättelsen kommer vi snart att befinna oss i en situation där våra liv styrs in på två helt skilda spår. Det offentliga, officiella, ekonomiska och politiska livet sköts på ett av de två eller tre stora officiella

EU-språken, medan enskilda människors och etniska gruppers liv i hemmet, privat, på det emotionella planet levs på de lokala språken – där de är dömda att småningom torka in och försvinna helt. Denna tudelning uppmuntrar till musealisering, folklorisering och spridandet av kulturturism. Trots att det kan verka som en generös gest, skapar det förutsättningar för en trångsynt och egoistisk voyerism som har väldigt litet att göra med den nödvändiga kulturella kompetensen.

Med stor sannolikhet kommer de små, exotiska, lantliga språken – p.g.a. en allt snabbare och effektivare integration enligt en exklusiv ekonomistisk standard i stället för en alltomfattande "europeisk identitet" – att på ett paradoxalt sätt att bekräfta Marx arroganta uttryck: "nationer utan historia". Jag är naturligtvis medveten om att det är mycket kostsamt att upprätthålla mångfalden av kulturer, språk och etniska traditioner i Europa, men jag vet också att det ändå är nödvändigt för den gemensamma berättelsen om samhörighet som ger de europeiska nationerna möjlighet att, som den slovenske poeten France Preseren uttryckte det: "all men free no more shall foes, but neighbours be" ("när alla människor är fria är de inte längre fiender, utan grannar").

Published 2001-08-28
Original in English
Translation by Theresa Norrmén
Contribution by Ny Tid
© Ny Tid
© Ales Debeljak
© eurozine